

Ekozofija Vandane Shiva

Čavar, Teo

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:155181>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Teo Čavar

EKOZOFIJA VANDANE SHIVA

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Hrvoje Jurić

Zagreb, rujan 2022.

Sažetak	2
1. Uvod	3
2. Majka priroda	4
3. Biopiratstvo	7
3. 1. Patenti	7
3. 2. Bioraznolikost	8
3. 3. Genetički modificirani organizmi	9
3. 4. Voda	11
4. Kapitalizam	12
5. Klimatske promjene	15
6. Vjera u napredak	19
7. Zaključak	21
8. Popis literature	23

Ekozofija Vandane Shiva

Sažetak

Ovaj diplomski rad razmatra ekološku filozofiju (ekozofiju) indijske autorice Vandane Shiva. Autorica ukazuje na promjenu poimanja planeta Zemlja od Majke Prirode do resursa svedenog na proste faktore. Upravo su resursi temeljni poticaj za kolonizaciju i neokolonizaciju koja, kako autorica tvrdi, nikad ni nije završila, a bez radikalne promjene ni ne može završiti. Pojmom *biopirastvo* označava krađu prirodnih dobara zemalja *Trećeg svijeta*, a na primjeru patenata i genetički modificiranih organizama pokazuje na koje se sve načine eksploatira *Treći svijet*. Patenti oduzimaju mogućnost ljudske kreativnosti, a genetički modificirani organizmi čine posljednju točku čovjekova uplitanja u prirodu. Čovjekovo djelovanje na Zemlji dovodi do smanjenja bioraznolikosti, do lokalnih i globalnih ekoloških kriza. Kulminacija čovjekova izrabljivanja prirode očituje se u klimatskim promjenama kojima ih sustav proizvodnje, koji ih je i stvorio, izrabljuje u svoju korist i tako produbljuje problem klimatskih promjena, a ujedno ih maskira kao odgovornost pojedinca. Kao temeljni problem autorica navodi sustav proizvodnje – kapitalizam koji pokušava do krajnje mjere iskoristiti i posljednji resurs Zemlje. Međutim, ne samo da takav sustav iskorištava prirodu; on to čini i s ljudima – eksploatira ih, bogatiji postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji. Do rješenja problema patenata, biopirastva, neokolonijalizma, klimatskih promjena, eksploatacije i dr. neće doći sve dok ne dođe do promjene sustava.

Ključne riječi: Vandana Shiva, ekozofija, biopirastvo, klimatske promjene, kapitalizam

Ecosophy of Vandana Shiva

Abstract

This thesis discusses the ecological philosophy (ecosophy) of Indian author Vandana Shiva. The author points out the change in the understanding of the planet Earth from Mother Nature to a resource reduced to simple factors. It is the resources that are the fundamental impetus for colonization and neo-colonization, which, as the author claims, has never ended, nor can it end without radical change. The term biopiracy means the theft of natural assets of Third World countries, and with the help of patents and genetically modified organisms it shows in which ways the Third World is exploited. Patents take away the possibility of human creativity, and genetically modified organisms are the last point of human interference in nature. Human activity on Earth leads to the reduction of biodiversity, to local and global ecological crises. The culmination of man's exploitation of nature is manifested in climate change, which the production system, which created them, exploits them to its advantage and thus deepens the problem of climate change, while masking them as the responsibility of the individual. As a fundamental problem, the author cites the system of production - capitalism, which tries to make the most of the last resource of the Earth. However, not only does such a system exploit nature, it does so with humans – it exploits them, the rich get richer and the poor get poorer. The solution to the problems of patents, biopiracy, neocolonialism, climate change, exploitation, etc. will not be reached until there is a change in the system.

Key words: Vandana Shiva, ecosophy, biopiracy, climate change, capitalism

1. Uvod

Ovaj će se diplomski rad, na primjeru suvremene autorice, fizičarke i filozofkinje Vandane Shiva, baviti problemom ekologije u kontekstu kapitalizma. Bavit će se temom zaštite okoliša te posljedično obuhvatiti i teme bioraznočnosti, biotehnologije, genetičkog inženjeringa, globalizma, siromaštva itd. Unutar šireg konteksta, specifični pojmovi koji će biti korišteni i kritički sagledani su: biopiratstvo, patenti, ekofeminizam.

Vandana Shiva bazira svoju pristup na aktualnim događajima i procesima koji se odvijaju u njezinoj matičnoj državi, Indiji. Jedna je od glavnih teza da je ekološka kriza (od globalnog zatopljenja, pa sve do smanjenja pošumljenih područja, zagađenja i manjka pitke vode) povezana s etičkom krizom (koja se manifestira u sve lošijim socijalnim odnosima). Nove tehnologije koje podrazumijevaju i novi način života unijele su promjene u samu društvenu strukturu: iako se očekivalo da će se stanje poboljšati, modernizacija i ekonomski razvitak unijeli su još snažniji konflikt između različitih etničkih skupina.

Rad će se fokusirati na problematiku »biopiratstva«, točnije na proces podvrgavanja prirode i prirodnih resursa kao što su sorte kultiviranog voća i povrća zaštiti autorskih prava, u pravilu od strane korporacija, te na utjecaje tog procesa na bioraznočnost i slične praktičnije probleme, kao što su utjecaj umjetnih gnojiva i pesticida na zemlju i vodu, ali i na širi društveni kontekst kao što je ekonomski utjecaj na zajednice, pojedince, poljoprivrednike i ostale individue uključene u proces kultivacije bioloških dobara.

Rad će uz to nastojati prikazati širi društveni i filozofski kontekst koji je pridonio takvoj promjeni u današnjem društvu i problematici koju je takva transformacija donijela. Drugim riječima, fokusirat će se na neoliberalne ekonomske i društvene prakse koje su na filozofskoj razini transformirale prirodu koja je bila viđena kao obnovljivi izvor svih ljudskih potreba koji je potrebno očuvati i održavati prema viđenju prirode kao biokemijskog procesa koji dopušta svoju rekonstrukciju i dekonstrukciju u svrhu povećanja ljudske kontrole bioloških procesa i njezine komercijalizacije. Pored toga, ukazat će se na transformaciju znanosti u svrhu kapitalističkog načina proizvodnje i dalje problematizirati etičku odgovornost u okviru filozofije znanosti.

U kontekstu toga preispitat će se Shivina teza kako ta transformacija znanosti u vidu kapitalističke proizvodnje produbljuje i ponavlja probleme koji su zahvatili zemlje takozvanog *Trećeg svijeta* u vrijeme kolonijalizma i teza da sam kolonijalizam i njegov utjecaj nisu nikad nestali, nego je kolonijalizam samo poprimio novi oblik i transformirao se u nešto što možemo nazvati neokolonijalizmom ili postkolonijalizmom.

2. Majka priroda

U prošlosti se čovjek smatrao dijelom ekosustava planeta Zemlja, a sve do neolitičke revolucije ni na koji se način nije razlikovao od prirode.¹ Drevne civilizacije činile su prilagodbe s obzirom na okoliš jer to je, dakako, osnova evolucije. Dakle, u nekom je trenutku u povijesti došlo do razlikovanja prirode i čovjeka, biologije i kulture. Razni autori upravo navode Francisa Bacona kao začetnika čovjekova okreta ka superiornosti nad prirodom, a onda ujedno i početak dualizma društvo–priroda. Kako bi čovjek uopće mogao dominirati prirodom, morao je sebe izdići iznad nje. Takav je stav antropocentrički. Počevši od Descartesa, koji je sve osim ljudskog uma proglasio *res extensom* (protežnom stvari koja je pasivna), pa do specizma koji ljudsku vrstu u kontekstu ekosustava smatra najboljom i najvrednijom.² Ali čovjek nije neophodan za ekosustav,³ štoviše, šteti joj. Presudni se čovjekov utjecaj na prirodu, odnosno šteta počela pokazivati s industrijskom revolucijom. Sljedeći citat objašnjava jednu zdravorazumsku misao na koju se često prilikom traženja uzroka čovjekova lošeg odnosa prema prirodi zaboravlja:

»Ekološki poremećaji ne nastaju zbog dualizma čovjek/priroda, antropocentičke specističke hijerarhije i drugih filozofskih konstrukcija, već zbog konkretnih materijalnih djelatnosti, kao što su sječe šuma, iscrpljivanje tla, erozije zemljišta, poplava i drugih posljedica povećanja stanovništva i tehničke intervencije u okolinu.«⁴

¹ Tomislav Markus, *Ekologija i antiokologija*, Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004., str. 18.

² O bejkonovsko-kartezijanskim temeljima modernog čovjekovog odnosa prema (ne-ljudskoj) prirodi te o problemima koji su s time povezani, uključujući problematiku suvremene ekološke krize, usp. antologiju važnih tekstova: Tomislav Krznar (ur.), *Čovjek i priroda: prilog određivanju odnosa*, Pergamena, Zagreb, 2013.

³ Zbog toga što je čovjek na vrhu hranidbene piramide, on zapravo ovisi o većini bića koja su »ispod« njega (u smislu prikaza te piramide, a često se smatra da je i moralno »iznad«), dok su u podlozi svih živih bića životni uvjeti: tlo, voda, zrak, toplina i svjetlost. Dakle, gledajući iz te perspektive, čovjek je najmanje važan dio Zemljina ekosustava.

⁴ T. Markus, *Ekologija i antiokologija*, str. 44.

Međutim, kada se govori o teorijskoj podlozi, neizbježno je navesti Adama Smitha i njegovo *Bogatstvo naroda*,⁵ knjigu koja govori o beskonačnim resursima, o beskonačnoj proizvodnji i potrošnji – knjigu koja je jedna od temeljnih teorijskih polazišta kapitalizma. Smith nije jedini: postupno se kroz povijest filozofije smanjuje orijentacija prema vrlini i jača ona prema tehnici. Ideja linearnog povijesnog napretka usporedna je s čovjekovim ovladavanjem prirodom, a pritom se taj tehnički napredak poistovjećivao s moralnim i društvenim napretkom.⁶ S jedne strane, može se govoriti o tome kako su teorijski pomaci u znanosti i kulturi (Bacon, Descartes, Smith) utjecali na materijalne promjene vezane za ekologiju, ali s druge strane, Marxovim riječima:

»Ne određuje svijest život, nego život određuje svijest.«⁷

Možemo tvrditi da su te materijalne promjene utjecale na proizvodnju znanja koja je onda produbila te promjene.⁸

Vandana Shiva⁹ posebnu pozornost posvećuje obratu u poimanju planeta Zemlja. Ona je od Majke Zemlje postala resurs, a od obnovljivog resursa svedena je na proste faktore, kemijske procese koji se mogu reproducirati u laboratorijskom okruženju. Ljudska se vrsta fokusira na neobnovljive faktore (vlastitu reprodukciju), pritom ignorirajući prirodni sustav Zemlje koja je već i sama sposobna regulirati i obnavljati samu sebe.¹⁰ Redukcionizam znanosti stvara sliku prirode kao inertne, kao nečega što čovjek može i treba nadići, premostiti jer je u

⁵ Adam Smith, *Bogatstvo naroda: istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Masmedia, Zagreb, 2007.

⁶ Tomislav Markus u knjizi *Ekologija i antiekologija* ukazuje na to da je taj stav o napretku (bio) prisutan i kod masa: »Usprkos čestim nemirima, štrajkovima i obračunima s policijama, ni u jednoj razvijenoj zemlji zahtjevi za 'pravednijim društvom' nisu prerasli u otvorena revolucionarna previranja masovnih razmjera.« Ibid., str. 54.

⁷ Karl Marx, »Njemačka ideologija« u: Karl Marx, Friedrich Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1967., str. 370–371.

⁸ Na primjeru Johna Lockea (koji će u nastavku također biti spomenut) možemo vidjeti kako je potonja argumentacija smislenija. Nije Locke bez vanjske pobude, naprosto spontano napisao *Dvije rasprave o vladi* i opravdao kolonijalizam, nego ga je njegov vlastiti interes za posjede u Louisiani naveo da moralno opravda ono što se u materijalnom svijetu već zbivalo.

⁹ Vandana Shiva (1958–) indijska je fizičarka, filozofkinja i aktivistica. Upravo se zbog svoje situacije u svojoj lokalnoj sredini angažirala u polju ekologije. Prvenstveno se bavi razmatranjem tzv. *zelene revolucije*, poljoprivrede, patenata i biopiratastva, Usp. The Editors of Encyclopaedia Britannica, »Vandana Shiva«, u: *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Vandana-Shiva> (pristup: 19. 6. 2022.).

¹⁰ Ovdje ću za ilustraciju navesti jednostavan primjer čovjekova pokušaja intervencije u prirodu. U cilju smanjenja broja populacije otrovnih zmija na otoku Mljetu donijeli smo desetak mungosa. Dakako, mungosi su riješili problem zmija, ali su i narušili ekosustav otoka tako što su, nakon što su pojeli sve zmije i zbog toga što nisu imali prirodnih neprijatelja, krenuli na ostalu faunu. Dakle, ljudska transformacija prirode ne uzima u obzir ekosustav koji sam po sebi već funkcionira. Čovjek nije predvidio posljedice zato što je prirodu segmentirao, sveo, u ovom slučaju, na polazišnu tvrdnju »mungosi jedu zmije«.

toj paradigmi jedino vrijedna ljudska vrsta. Problem ovakve vrste sebičnosti ljudskih bića leži u tome što ne mare za posljedice i instrumentaliziraju sve što mogu.

»Kontinuitet regeneracije u ljudskoj i neljudskoj prirodi koji je činio osnovu svih drevnih svjetonazora prekinula je pojava patrijarhata. Ljudi su se odvojili od prirode, zaniijekana je kreativnost koju podrazumijevaju procesi regeneriranja. Kreativnost je postala monopolom muškaraca [...].«¹¹

Upravo u povezanosti s prirodom, kao što se vidi iz citata, odnosno iz promjene načina poimanja prirode, javlja se i Shivin odgovor u obliku ekofeminizma. Sam pojam ekofeminizma označava teoriju koja vuče paralelu između podčinjavanja žena i podčinjavanja prirode – isti je princip dominacije.¹²

»Priroda nije esencijalizirana, pasivna konstrukcija kao što to pretpostavlja patrijarhat.«¹³

Jednako kao što se žene smatra pasivnima, indiferentnima,¹⁴ i samu se prirodu poima kao takvu. Autorica navodi kako se, primjerice, jednako kao i na rad seljaka u zemljama *Trećeg svijeta*, na biološku reprodukciju žena, s jedne strane, gleda kao na nešto što nema monetarnu vrijednost i stoga nešto nedostatno, a s druge strane, ti se procesi vrlo striktno reguliraju.¹⁵

»Prema njoj, oni [žene, plemenske zajednice i seljaci] su uključeni u nemisleće, repetitivne, biološke procese. Odjeljivanje produkcije od reprodukcije, karakteriziranje prve kao ekonomske, a potonje kao biološke, neke su od osnovnih pretpostavki koje se uzimaju kao nešto prirodno iako se radi o društvenim i političkim konstrukcijama.«¹⁶

¹¹ Vandana Shiva, *Biopirastvo: krađa prirode i znanja*, DAF, Zagreb, 2006., str. 53.

¹² Usp. npr. Greta Gaard, *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*, Temple University Press, Philadelphia, 1993.; Karen J. Warren, *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*, Rowman and Littlefield, New York, 2000.

¹³ V. Shiva, *Biopirastvo*, str. 77.

¹⁴ U patrijarhalnom načinu razmatranja rodova često se stvaraju binarne opreke: aktivno/pasivno, duh/tijelo, racionalno/emocionalno, itd.

¹⁵ Autorica potkrepljuje svoje tvrdnje tako što navodi da su se porođaji gotovo u potpunosti preselili u bolnice i mnogostruko se povećao broj carskih rezova, iako carski rez donosi veći broj komplikacija od alternative. Također, problematizira fenomen surogatnog majčinstva, koji se prvenstveno sagledava s legalno-pravne strane, a ne sa strane majčinstva.

¹⁶ V. Shiva, *Biopirastvo*, str. 75.

Nakon što je globalni kapitalizam kolonizirao i eksploatirao gotovo čitav svijet, autorica tvrdi, sada se seli u unutrašnjost žena, biljaka i životinja.

»Gonjen svojim grabežljivim apetitima, tehnološki razvoj u krilu kapitalističkog patrijarhata postojano se kreće od onoga što je već preobrazio i potrošio prema onome što još nije konzumirano.«¹⁷

Kako bi se nad prirodom moglo dominirati, kako bi ju se moglo eksploatirati i iskorištavati, prvo ju se moralo svesti na pasivni princip. Priroda je u prošlosti bila smatrana nečim živim, nečime što ima dušu, a sada je postala skup neživih, kemijskih i fizikalnih čestica. Međutim, na primjeru tzv. *zelene revolucije* i umjetnih gnojiva, jasno je da se plodnost tla nije jednaka količini triju kemijskih elemenata, tzv. NPK gnojiva (dušika, fosfora i kalija), nego je riječ o kompleksnom sustavu koji čovjek (barem zasad) nije sposoban u potpunosti razumjeti. Ne-ljudska bića reducirana su; dakle, predmet su istraživanja i ne potpadaju pod moralne subjekte, pa ni pod moralne objekte.

3. Biopiratstvo

3.1. Patenti

Pravo na intelektualno vlasništvo (eng. IPR, *Intellectual Property Rights*) pravo je na vlasništvo proizvoda svojeg uma. Takav pravni status koji danas uživaju IPR-ovi, Shiva tvrdi, ide u prilog isključivo korporacijama, a građanima šteti. Ukidanje mogućnosti zajedničkih intelektualnih dobara zapravo je privatiziranje javnog dobra.¹⁸ Shiva tvrdi da su patenti privatizacija dobara zemalja *Trećeg svijeta*. Pojam biopiratstva već u samom svojem nazivu otkriva svoje značenje – krađa prirodnih dobara. Ključni događaj koji autorica navodi jest odluka suda Sjedinjenih Američkih Država koja je omogućila da se kemijski spojevi mogu patentirati.¹⁹

¹⁷ Ibid., str. 55.

¹⁸ Shiva naglašava da su jedino dobra koja se mogu monetizirati ona koja se mogu i patentirati.

¹⁹ Primjer: kompanija koja proizvodi hranu za dojenčad genetički je modificirala svinje kako bi proizvodile mlijeko koje je istog kemijskog sastava kao ljudsko mlijeko. Od tog mlijeka proizvodi se hrana za dojenčad. Radi se o posebnoj (bio)etičkom problemu jer se radi o najranjivijoj skupini, tj. djeci. U povezanosti s tim, u SAD-u je u 2022. godini došlo do nestašice hrane za dojenčad. S jedne strane, ta se nestašica objašnjava kao posljedica *prevelike* regulacije te industrije, a druge strane, tvrdnjom da ta industrija nije dovoljno profitabilna. U svakom slučaju, obje tvrdnje ukazuju na nesposobnost kapitalizma.

»Prirodni razvoj i razmjena znanja zapravo su kriminalizirani Uredbom o gospodarskoj špijunaži iz 1996., koja je 17. rujna postala savezni zakon. Uredbom se američkim obavještajnim službama daje ovlaštenje da istražuju obične aktivnosti ljudi širom svijeta, a pravo američkih korporacija na intelektualno vlasništvo smatra se životno važnim za nacionalnu sigurnost.«²⁰

Vlasnici patenata mogu biti osobe ili kompanije, a ne grupe ljudi, udruge i države. Shiva zahtijeva ukidanje patenata, odnosno njihovo vraćanje onima koji su zapravo njihovi originalni vlasnici. Trebali bi se vratiti izvornim geografskim područjima. Autorica navodi i kako Zapad tvrdi da zbog »slabe« regulacije intelektualnog vlasništva u zemljama *Trećeg svijeta* gube novac, što implicira, paradoksalno, da su zapravo zemlje *Trećeg svijeta* one koje se bave biopiratom. Kad je riječ o patentima, korporacije jasno izražavaju svoje mišljenje o tome kako su genetički modificirani organizmi nešto umjetno stvoreno, ali kada je riječ o prodaji istih proizvoda naglašavaju da se radi o prirodnim procesima koje su koristili – dakle, mijenjaju svoje »mišljenje« prema tome kako im odgovara. Također, Zapad tvrdi da se upravo zbog slabe regulacije intelektualnog vlasništva i dolazi do siromaštva u zemljama *Trećeg svijeta* i da jedino monetizacija dobiti stvara ljudsku kreativnost. Međutim, patenti prvenstveno služe za regulaciju tržišta; oni onemogućuju razmjenu znanja, ali ne samo razmjenu, već se i sama znanost zbog toga usmjerava u profitabilna istraživanja,²¹ smanjujući tako raznolikost istraživanja.²²

3.2. Bioraznolikost

Čovjek uništava bioraznolikost prvenstveno uništavanjem životinjskih i biljnih staništa. Porastom broja stanovništva i monetarne snage Zapada povećala se i gradnja infrastrukture, a posljedično onda i smanjila staništa drugim bićima. Čovjekova (nepotrebna) ekspanzija događa se nauštrb drugih bića. Također, i mnoge su lokalne ekološke katastrofe i prirodne nepogode uzrokovane klimatskim promjenama pridonijele smanjenju bioraznolikosti, a Shiva otkriva još jednu dimenziju.

²⁰ V. Shiva, *Biopiratsvo*, str. 12.

²¹ Autorica navodi primjer gujavica koje su od izrazite važnosti za ekologiju tla, a kojima se zbog njihove »neisplativosti« gotovo nitko od znanstvenika više ne bavi.

²² Zanimljivo je da je Shiva, prije pojave pandemije koronavirusa, već 1997. godine naglasila važnost epidemiologije kao znanosti koja će nam u budućnosti trebati, a malo se znanstvenika njome bavi.

Budući da su kompanije patentirale poljoprivredne kulture, tj. sjeme, poljoprivrednici su svake godine obvezni ponovno kupovati to sjeme jer su ili zakonski na to obvezani ili su čak te poljoprivredne kulture genetički modificirane tako da uopće ne proizvode sjeme. Iz toga možemo zaključiti da priroda više nije obnovljivi izvor resursa. Također, poljoprivrednici na taj način postaju izravno ovisni o kompanijama, a istovremeno im se povećavaju troškovi. Proizvodnjom takvog sjemena unificira se i monopolizira samo jedna vrsta određene poljoprivredne kulture. Ali, i podatak da se na 91 % ukupne svjetske obradive površine uzgaja samo pšenica, riža, kukuruz, pamuk i soja²³ govori o narušavanju bioraznolikosti ne samo u pogledu ekosustava nego i u pogledu prehrane čovjeka.

Kao i u slučaju antibiotika u ljudi, moguće je stvaranje otpornosti tako da nastanu tzv. superkorovi i supernametnici. U najgorem mogućem slučaju može se dogoditi uništenje određene poljoprivredne kulture.²⁴ To može dovesti do kolapsa određene industrije, a ako je biljka od značajne važnosti na globalnoj razini (npr. pšenica i kukuruz), onda dovodi i do katastrofalnih posljedica – kultura je toliko jednostrana i unificirana da je takav scenarij moguć. Shiva zbog toga, između ostalog, upozorava na važnost bioraznolikosti. Kapitalizam na taj način sam stvara klice krize. Dakle, monopol određenih kompanija nad proizvodnjom sjemena ne funkcionira kako bi trebao čak ni za sam kapitalizam.

3.3. Genetički modificirani organizmi (GMO)

Cilj je genetičke modifikacije poljoprivrednih kultura ostvarenje što veće materijalne, tj. novčane dobiti. To se ostvaruje tako da te kulture proizvode što veće doprinose i tako što su u što većoj mjeri otporne na herbicide i pesticide, što dovodi do većeg prskanja, a onda i do veće štetnosti za onoga tko ih konzumira te za samo tlo.²⁵

²³ Usp. Ivica Kelam; *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, Pergamena, Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku, Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Osijek, 2015., str. 59.

²⁴ »Monokulture su, međutim, ekološki nestabilne, privlače bolesti i nametnike. Tako je 1970./1971. Sjedinjene Države poharala epidemija kukuruzne snijeti, koja je uništila petnaest posto nacionalnog uroda, a sve zbog genetske jednoobraznosti.« V. Shiva, *Biopiratsvo*, str. 103.

²⁵ U javnom je diskursu u Hrvatskoj odjeknula vijest o »zabrani motike«. Europska unija donijela je regulativu kojom potporama više neće financirati borbu protiv korova motikom, već samo motoriziranim sredstvima. EU je tu odluku donijela u svrhu unapređenja borbe protiv korova, potičući motorizaciju i tako smanjujući upotrebu herbicida. Međutim, ta će se politika negativno odraziti na najmanje proizvođače, a onda i na najsiromašnije poljoprivrednike koji si ne mogu priuštiti kupnju skupih strojeva. Ta odluka najviše ide u korist velikim

»Unatoč sumnjičavosti i protivljenju javnosti, ostaje činjenica da su genetički modificirani usjevi vrlo brzo implementirani u industrijsku poljoprivredu. Prema službenim podacima Ministarstva poljoprivrede SAD-a u 2012. godini [...] 88 % kukuruza, 93 % soje i čak 94 % pamuka genetički je modificirano.«²⁶

Sam je proces genetičkog modificiranja izrazito neprecizan, postoje mnogi aspekti koji se ni danas ne razumiju, a postoji i rizik od prijenosa gena GMO vrste na neke susjedne biljke, tj. GMO se ne može sa sigurnošću kontrolirati. Ne postoje relevantna istraživanja koja proučavaju utjecaj GMO hrane na zdravlje čovjeka, odnosno ne postoje istraživanja koja nisu naručile same biotehnološke tvrtke. Lobiranje i novac utrošen u te svrhe također pokazuju u kolikoj se mjeri nastoji »progurati« GMO.²⁷ Shiva se zbog navedenih razloga pozicionira izrazito protiv genetički modificiranih organizama,²⁸ uključujući i tzv. *zlatnu rižu*²⁹ zato što sadrži manje vitamina A od nekih drugih dostupnih biljaka, a za njezin je uzgoj potrebno drastično više vode nego za običnu rižu. Glavni argument u prilog GMO-a govori o tome da će GMO-hrana nahraniti zemlje *Trećeg svijeta*, ali u stvarnosti se većina GMO hrane zapravo plasira na zapadna tržišta.

»Manipulacija podacima o produktivnosti i izlaznim podacima kako bi odgovarala lažnoj priči o 'hranjenju svijeta kemikalijama i GMO-ima' dovela je do nasilja nad planetom, s uništenim 75 posto vodnih sustava, 75 posto tla opustjelim i degradiranim, 93 posto biološke raznolikosti izgubljena, ugrožena biološka raznolikost oprašivača i 40 posto doprinosa klimatskim promjenama. A ovaj industrijski sustav osigurava samo 30 posto hrane koju jedemo. Ako bi se udio industrijske poljoprivrede u našem prehrambenom sustavu povećao, uskoro bismo imali mrtav planet. I bez hrane.«³⁰

Dakle, GMO su zapravo još samo jedan aspekt pomoću kojeg se produbljuje biopiratstvo i devastacija planeta Zemlja. Shiva navodi kako zapravo samo 30 % od ukupne

proizvođačima i kompanijama. Oni koji su uistinu i koristili motiku, sad će možda prijeći na (jače) herbicide – upravo suprotno od cilja EU.

²⁶ I. Kelam, *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, str. 32.

²⁷ Usp. *ibid.*, str. 86–89.

²⁸ Shiva se dotiče i uvjeta u kojima žive životinje koje se industrijski proizvode kao hrana za ljude. Ne samo da se na njih gleda jedino kao na instrumente, strojeve, nego im dodatna genetička modifikacija još dodatno odmaže.

²⁹ »Zlatna riža« slovi za jedno od najvećih dostignuća bioinženjeringa jer sadrži vitamin A koji sprečava bolesti povezane s hipovitaminozom.

³⁰ Vandana Shiva, *Oneness vs. the 1%*, Chelsea Green Publishing, London, 2018., str. 85.

hrane dolazi s industrijskih postrojenja, a to znači da 70 % otpada na male poljoprivrednike. Štoviše, 75 % zagađenja dolazi od navedenih 30 % proizvodnje.³¹ Nadaje nam se zaključak da proširivanje i povećanje industrijske produkcije hrane, uz GMO, patente, monokulture itd. ni na koji način nije održivo, već jedino ekološki prihvatljiva proizvodnja hrane u malim količinama.

3.4. Voda

Shiva u biopirastvo svrstava i problem vode koji se očituje na mnogo načina. Voda je neophodna za sva živa bića, a stoga je ključ života. Iz tog razloga razvidno je da ju se treba čuvati i zašto. Međutim, i voda je, kao i sve ostalo, ograničeni resurs,³² a posebno vrijedan zato što za nju ne postoji alternativa. Kao i u svim dosad razmatranim aspektima biopirastva, i u ovom slučaju temeljni je pokretač ekonomija.³³

»Borba između prava na čistu vodu i prava na zagađivanje borba je između ljudskih i ekoloških prava običnih građana i financijskih interesa poslovnih tvrtki.«³⁴

Štoviše, kompanije su se izborile za »pravo na zagađivanje«.

Širenjem industrije rudarstva smanjuju se prirodni rezervoari vode, dovođenjem novih biljnih vrsta koje nisu inicijalno bile dio ekosustava (npr. eukaliptus) smanjuje se mogućnost zemlje da zadržava vodu, a najgore od svega na vodu utječe sječa šuma. Jasno je na koje načine zagađivanje i uništavanje vode utječe na živi svijet. Sve te prakse Shiva naziva *terorizmom*. Kada je riječ o vodi potrebnoj za poljoprivredu, velike se promjene zbog klimatskih promjena događaju u vidu suša i poplava, a genetički modificirani organizmi nisu i ne mogu biti rješenje zato što mogu dovesti do drugih problema, primjerice, erozije tla.

³¹ Usp. Vandana Shiva, *Who Really Feeds the World?: The Failures of Agribusiness and the Promise of Agroecology*, North Atlantic Books, Berkeley, 2016.

³² Na političkoj razini Shiva navodi primjer Izraela i Palestine te ratova za Nil (Egipat, Etiopija i Sudan) i navodi da se često borbe za prirodne resurse spuštaju na neke druge razine.

³³ »Kad je 2001. George W. Bush postao predsjednik Sjedinjenih Država, jedna je od njegovih prvih odluka bila da odbaci sporazum [protokol iz Kyota, op. a.] i poništi obveze Sjedinjenih Država da snize emisiju ugljikova dioksida iz elektrana. Bush je to ovako obrazložio: 'Naša se ekonomija usporila. Osim toga, muči nas energetska kriza pa je ideja da zaustavimo emisiju ugljikova dioksida ekonomski besmislena'.« Vandana Shiva, *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit*, DAF, Zagreb, 2006., str. 63. Dakle, SAD, kao jedan od najvećih zagađivača, zbog ekonomije nije pristao na međunarodni dogovor u vezi s klimatskim promjenama. Istu je stvar napravio i Donald Trump s Pariškim sporazumom, i to s istom argumentacijom.

³⁴ V. Shiva, *Ratovi za vodu*, str. 54.

Sve veći problem jest privatizacija voda koja se opravdava, gotovo identično kao i u prethodnim slučajevima, poboljšanjem, napretkom, ovog puta, u vodoopskrbi. Autorica navodi različite primjere zemalja koje su se odlučile (tj. bile su prisiljene) privatizirati vode i njihove posljedice: otpuštanje velikog broja radnika, porast cijene vode, smanjenje kvalitete vode, njezino onečišćenje i širenje zaraznih bolesti. Kao problem koji prati svaku privatizaciju navodi porast cijene vode koji se događa zato što se gotovo uvijek radi o velikim kompanijama koje imaju monopol nad vodom.³⁵ Shiva daje uputu kako razriješiti ovaj problem:

»Umjetno izazvanu oskudicu vode, kao i sveprisutne sukobe zbog vode zbog vode moguće je minimalizirati ako se voda prihvati kao zajednički resurs. Pokreti za očuvanje vode leži u energiji naroda, njegovu radu, vremenu, brizi i solidarnosti.«³⁶

Dakle, autorica opet, kao u slučaju patenata, poziva na isto rješenje – zajedničko vlasništvo.

4. Kapitalizam

Pojam biopiratstva uključuje eksploativan odnos Zapada prema ostatku svijeta. Zapad je spreman iscijediti svaku monetarnu vrijednost prirodnih dobara zemalja *Trećeg svijeta* i ograničiti pristup tim dobrima. Moralno je opravdanje za takvo postupanje glasi: zemlje *Trećeg svijeta* nisu maksimizirale monetarnu vrijednost svojih prirodnih resursa, dakle, onaj koji ju može monetizirati ima pravo na nju.

Ta je argumentacija gotovo identična onoj Johna Lockeja iz 17. stoljeća, koji upravo opravdava kolonijalizam. Locke prvi vlasništvo definira kroz rad (radna teorija vrijednosti) – »jer *rad* je napravio razliku između njih i zajedničkog dobra i dodao im nešto više od onoga što je priroda, zajednička majka svega, učinila; i tako su postali njegovo prirodno pravo«.³⁷ Istu logiku primjenjuje i na posjede, zemlju – ako ju on uistinu kultivira i radi na njoj, onda je ona njegovo vlasništvo. Zajednički posjedi i zajednička kultivacija indijanskih plemena, prema

³⁵ Druge, pak, velike kompanije prodaju vodu u bocama, naglašavajući pritom njezinu superiornost nad onom iz slavine, a zapravo se često radi o vodi koja je iste ili čak lošije kvalitete od one iz slavine. Flaširana voda kao posljedicu nosi i svoje pakiranje koje je plastično.

³⁶ V. Shiva, *Ratovi za vodu*, str. 157.

³⁷ John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2013., str. 192.

Lockeu, čine zemlju manje plodnom te je stoga jasno, racionalno, da je bolje da je u vlasništvu engleskog kolonizatora (možda i samog Lockea) – jer »Kralj se tog plodnog teritorija hrani, stanuje i odijeva lošije nego nadničar u Engleskoj.«³⁸ Oправданje, dakle, leži u *radu*. Međutim, kada je riječ o kapitalizmu i kada radnici *rade* na posjedu nekog kolonijalista, više ne vrijedi ista logika. Taj rad radnika zapravo je rad posjednika te zemlje zato što su njegovi preci bili vrijedni i marljivi te tako stekli taj posjed.

Ne samo da Zapad negira taj dio povijesti i opravdava svoje prirodno pravo na vlasništvo, nego se i vraćanje oduzete zemlje shvaća kao narušavanje prava Zapada. Međutim, sam nastanak kapitalizma, prema Karlu Marxu, za razliku od tradicionalne definicije (npr. u Weberovu djelu *Protestantska etika i duh kapitalizma*),³⁹ odvio se putem prvobitne akumulacije kapitala koja je u svojoj suštini bila krađa. Nasilno oduzimanje imovine, zemlje, posjeda kmetovima, domorocima i drugim ljudima koji nisu bili u poziciji moći te eksproprijacija, tj. protjerivanje radnika u gradove, omogućili su kapitalizam kakav danas poznajemo.

»Svoj parlamentarni oblik dobila je pljačka u ‘Bills for Enclosures of Commons’ (zakoni o ograđivanju općinske zemlje), drugim riječima, u dekretima kojima su *landlordovi* sami sebi poklanjali narodnu zemlju u privatnu svojину, dekretima narodne eksproprijacije.«⁴⁰

Rosa Luxemburg o tome kaže:

»Svaka nova kolonijalna ekspanzija popraćena je, naravno, nemilosrdnom borbom kapitala protiv društvenih i ekonomskih veza domorodaca, kojima se također nasilno oduzimaju sredstva za proizvodnju i radna snaga.«⁴¹

³⁸ Ibid., str. 202.

³⁹ Weber ima idealističku sliku nastanka kapitalizma. Smatra kako su radnici trudom, radom i raznim snalaženjem uspjeli akumulirati bogatstvo. Weber tvrdi da je kapitalizam nastao iz psihologije ljudi koja je pak proizašla iz protestantizma. »‘Summum bonum’ ove ‘etike’ je i inače prije svega: stjecanje novca i sve više novca, uz najstrože izbjegavanje svakog prirodnog uživanja, stjecanja tako potpuno lišeno svih eudajmonističkih ili čak hedonističkih vidova, tako čisto mišljeno kao samosvrha da izgleda kao nešto što je, u odnosu na »sreću« ili »korist« pojedinog individuuma, svakako transcendentalno i apsolutno iracionalno.« Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2011., str. 35.

⁴⁰ Karl Marx, *Kapital: kritika političke ekonomije*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1973., str. 519.

⁴¹ Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital*, Routledge, London, 2003., str. 350.

Na isti je način papa dodijelio sve »necivilizirane« teritorije kršćanskim vladarima. Stav je kršćanstva prema prirodi takav da je ona resurs, nešto što je Bog dao Adamu na bezuvjetno korištenje.⁴² Shiva taj stav samo smješta u svoje podneblje, tj. u Indiju, a onda ga naziva kolonijalizmom i biopiratsvom. Navodi da je argument za protjerivanje domorodaca bila tzv. *terra nullius* – zbog toga što domoroce kolonijalizatori nisu smatrali ljudskim bićima, onda su i slobodno mogli prisvojiti tu »neiskorištenu« zemlju. Shiva taj povijesni slijed dovodi u suvremenost:

»U samom je središtu Kolumbova ‘otkrića’ bilo shvaćanje piratstva kao prirodnog prava kolonizatora, nužnoga za izbjavljenje koloniziranih naroda. U samom je središtu GATT-a [Opći sporazum o carinama i trgovini, op. a.] i njegovih patentnih zakona shvaćanje biopiratstva kao prirodnoga prava zapadnih korporacija, koje je nužno za ‘razvoj’ društava Trećeg svijeta.«⁴³

Javlja se pitanje: za koga, za čije se dobro »unapređuju« zemlje *Trećeg svijeta*? Ako pogledamo gdje proizvodi tog unapređenja odlaze – naime, novac – nije potrebno pojašnjavati kako su upravo Zapad i zapadne korporacije ti koje se sebe zapravo unapređuju u smislu kapitala. Ruku pod ruku s kapitalizmom ide i globalizam. Shiva ga naziva suvremenim kolonijalizmom, prisilnim širenjem vrijednosti Zapada. Globalizacija koja dolazi od Zapada nameće red i poredak ostatku svijeta koji ni tehnološki nije spreman prihvatiti ga, što u konačnici vodi u eksploataciju. Treći se svijet zbog toga prilagođava uvjetima kojima nužno ne bi trebao jer dovodi do štete.⁴⁴

»Globalizacija nije međukulturna interakcija različitih društava; ona je nametanje određene kulture svima ostalima. Globalizacija nije ni stremljenje ekonomskoj razvotoži u planetarnim razmjerima. Ona je grabež što ga jedna klasa, jedna rasa, a često jedan spol jedne jedine vrste provodi nad svima ostalima.«⁴⁵

⁴² Locke upravo u *Dvije rasprave o vladi* u prvom dijelu raspravlja o tome na temelju djela Roberta Filmera.

⁴³ V. Shiva, *Biopiratsvo*, str. 13.

⁴⁴ Specifičnosti nekog geografskog i kulturnog područja ne mogu se u potpunosti prilagoditi svim zahtjevima bez prouzrokovanja poteškoća. Može se povući paralela s anti-EU stavovima – sličnost se očituje između Hrvatske kao periferije EU i zemalja *Trećeg svijeta* kao periferije svijeta, ali je pitanje u kolikoj mjeri.

⁴⁵ V. Shiva, *Biopiratsvo*, str. 117.

5. Klimatske promjene

Vrhunac svih segmenata biopiratastva o kojima govori Shiva može se sažeti u gorućem problemu koji se odnosi na čitav Planet ujedinjen je u fenomenu klimatskih promjena. Isti princip iskorištavanja i služenje Zemljom isključivo kao resursom doveo je do (ne)povratne promjene. Na ovom mjestu neće se razmatrati čitav niz klimatskih promjena koje se događaju i njihovih fizikalnih posljedica, nego će se iznijeti društvene posljedice.

»Klimatske promjene nisu samo globalno zatopljenje, na koje je mehanički odgovor ‘globalno hlađenje’ eksperimentima geoinženjeringa koji uništavaju život. Klimatske promjene su poremećaj zemaljskih procesa kroz koje ona regulira klimu. Posljedica ovog poremećaja je klimatski kaos i ekstremni i nepredvidivi događaji.«⁴⁶

Kada govorimo o financijskoj moći koja je potrebna kako bi se uložio napor u ‘liječenje’ našeg planeta (vrijeme za sprečavanje odavno je prošlo) vidimo da velikog truda korporacija nema. Međutim, vidimo velike napore koji se ulažu u istraživanje svemira, specifičnije napore za odlazak na Mars, kao da je prioritet dugoročno napuštanje Zemlje i odlazak na Mars. Cilj bi prvenstveno trebao biti spašavanje našega planeta, a ne njegovo napuštanje.⁴⁷

Još se od Sokrata tvrdi da se zlo čini iz neznanja. Znanost i obrazovanje (barem na Zapadu) dosegli su točku u kojoj većina ljudi zna, odnosno posjeduje više informacija, daleko više od najobrazovanijih ljudi prije npr. 100 godina. Isto se odnosi i na znanje o klimatskim promjenama, a onda i na djelovanje na osobnoj razini. Maslowljeva hijerarhija potreba⁴⁸ objašnjava zašto su ljudi na Zapadu osvješteniji po pitanju klimatskih promjena. Kada usporedimo prosječnu osobu iz EU i npr. Indije, jasno je da su osnovne potrebe građana EU u većoj mjeri zadovoljene. Dakle, tek zadovoljenjem osnovnih ljudskih potreba može doći do promišljanja o klimatskim promjenama i djelovanjem u skladu s tim. Međutim, to djelovanje,

⁴⁶ V. Shiva, *Oneness vs. the 1%*, str. 125.

⁴⁷ Jasno je kako takve tendencije vode u antiutopiju. Primjerice, već je 1970-ih godina u djelu Philipa K. Dicka *Sanjaju li androidi električne ovce?*, odnosno u filmu *Blade Runner* redatelja Ridleyja Scotta, koji je nastao na temelju Dickova romana, opisana ekološka propast Zemlje, smanjenje bioraznolikosti i posljedice koje je to donijelo. Ljudi su kolonizirali druge planete i ostavili Zemlju da polako umire.

⁴⁸ Kako bi čovjek mogao ostvariti sve svoje potrebe, u ovom slučaju potrebu za brigom za planetom Zemlja, treba zadovoljiti one potrebe koje su osnovne, biološke, fiziološke itd., a tek se na vrhu nalaze one koje se tiču apstrakcije (što klimatske promjene uistinu i jesu).

koje često proizlazi iz grižnje savjesti, često se iskorištava unutar kapitalizma. Dobar primjer daje Slavoj Žižek: Starbucks donira dio prihoda u dobrotvorne svrhe, a kupac pritom misli kako je njegov konzumerizam koristan, kako ima svrhu izvan same te kupnje. No ono što je ovdje zapravo na djelu jest ideologija,⁴⁹ odnosno to da kupci zaboravljaju koliko zapravo Starbucks prirodi šteti. Naime, kapitalizam zarađuje na problemu koji je sam proizveo, pritom stavljajući odgovornost na pojedinca, a ne na velike kompanije. Pojedinac bi trebao reciklirati, smanjiti svoj karbonski otisak, dok se zapravo dobar dio smeća namijenjenog za recikliranje ne reciklira i ne može reciklirati,⁵⁰ a najveće karbonske otiske imaju upravo te kompanije koje zarađuju na grižnji savjesti pojedinaca (i eksploataciji zemalja *Trećeg svijeta*).⁵¹

Slično se događa i s pojavom električnih automobila,⁵² koji ne razrješuju problem onečišćenja nego ga reduciraju i fokusiraju se na jedan segment njegova rješavanja. Europska je unija zabranila proizvodnju i prodaju automobila s unutarnjim izgaranjem od 2035. godine. Negativne posljedice te odluke (koje za prostor EU jesu pozitivne) bit će izvoz automobila koji su štetni za okoliš u zemlje *Trećeg svijeta*, koje će potom Zapad okriviti za zagađivanje okoliša. Dakako, siromašne zemlje *Trećeg svijeta* kupovat će jeftine automobile iz EU upravo zato što su siromašne.⁵³ Iako poslovice glasi: »Nisam dovoljno bogat da kupujem jeftino«, upravo je suprotno – siromašni su prisiljeni kupovati jeftino,⁵⁴ a time produbljuju ekološke probleme.

⁴⁹ Sophie Fiennes, *The Pervert's Guide to Ideology*, film, 2012.

⁵⁰ Dodatno, veliki se dio smeća sa Zapada prodaje u zemlje *Trećeg svijeta* – dakle, ne reciklira se nego se i na ovaj način zarađuje na zemljama *Trećeg svijeta*.

⁵¹ Shiva uviđa isti problem, a smješta ga u poljoprivredu: »Climate Corporation ne donosi poljoprivredniku dublji uvid u ulogu industrijske poljoprivrede u doprinosu klimatskoj nestabilnosti. Ne dijeli znanje da rješenje za klimatske promjene leži ispod naših nogu, u tlu, i da je recikliranje organske tvari na farmi najučinkovitiji odgovor za ublažavanje i prilagodbu klimatskim promjenama. Ne. Climate Corporation prodaje 'podatke'.« V. Shiva, *Oneness vs. the 1%*, str. 78.

⁵² »Sa svojim sloganom – 'Hrana, zdravlje, nada' – kompanija [Monsanto, jedna od najvećih biotehnoških kompanija, op. a.] očito želi nadići sve druge protivnike u borbi za dominaciju nad tržištem predstavljajući sebe kao 'presveto trojstvo' i 'spasitelja svijeta'.« I. Kelam, *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, str. 23. Isto vrijedi i za Elona Muska koji električne automobile naziva spašavanjem svijeta (što oni, dakako, nisu), a svatko tko je protiv njegove kompanije koja proizvodi električne automobile protiv je rješavanja ekološke krize. Međutim, postoji čitav niz problema vezanih za električne automobile, odnosno njihove baterije – životni vijek im je samo dvadeset godina, ograničeni su resursi za njihovu proizvodnju i nedostaje infrastrukture za punjenje.

⁵³ Isto se tako, nakon što je Njemačka uvela određene zabrane za automobile na dizel, u Hrvatskoj, zemlji siromašnjoj od Njemačke, pojavio velik priljev upravo tih automobila koji su štetniji za okoliš.

⁵⁴ Cijene energetski najučinkovitijih kućanskih aparata i zdrave hrane mogu biti primjer koliko je zapravo skupo kupovati odgovorno. Radi se o fenomenima poput brze mode ili pravu na popravak. Također, problem je i »'planirano zastarijevanje' (*planned obsolescence*), kojim se proizvodima namjerno smanjuje rok trajanja kako bi se prisililo potrošače na češću kupovinu novih proizvoda«. I. Kelam: *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, str. 23.

Kapitalizmu nije (i nikad neće biti) cilj smanjiti konzumerizam, ali nameće sliku da za to nisu krive kompanije, a ni on sam, nego pojedinci koji neodgovorno, neetički kupuju. Etički prihvatljiva hrana u supermarketima dobiva svoju posebnu policu, ali je ujedno i skuplja. Etički odgovoran potrošač svoj moralni princip mora i platiti, a stoga si ga jedino može priuštiti privilegirana manjina. Etički prihvatljiva proizvodnja i potrošnja nije i neće postati norma, nego samo još jedan aspekt kapitalizma na kojem velike kompanije mogu zaraditi. Dovoljno je vidjeti kako *održivi rast* nikako ne može postojati u sustavu kapitalizma:

»Globalna stopa rasta od 3 posto, što se smatra minimumom za funkcioniranje kapitalizma, znači da se svjetsko gospodarstvo udvostručuje svake 24 godine. Ovo je, dakako, ludilo. Ako kapitalizam ne možemo ni navesti kao problem, kako ćemo imati šansu da spasimo Planet?«⁵⁵

Upravo je pojam održivog razvoja u trenutnoj situaciji paradoksalan. Ako sâm kapitalizam zahtijeva toliki rast, onda je održivi razvoj u takvom ekonomskom sustavu nemoguć. Zaključak je »shvaćanje da je beskonačni rast nespojiv sa životom na konačnom planetu.«⁵⁶ Mogli bismo reći da promjena može doći unutar samog sustava, da je reforma sustava moguća, ali klimatskih smo promjena svjesni nekoliko desetljeća. Ako ni prijetnja uništenjem civilizacije nije natjerala kapitalizam na promjenu, onda sa sigurnošću možemo reći: »Problem je da je *to ono što kapitalizam čini*.«⁵⁷

Štoviše, kako je rekao Fredric Jameson (a mnogo puta ponovio Slavoj Žižek): »lakše je zamisliti kraj svijeta, nego kraj kapitalizma.«⁵⁸ U slučaju klimatskih promjena to znači da je lakše zamisliti kraj čovječanstva, nego povratak na stanje prije civilizacije ili, primjerice, na predindustrijsko doba.⁵⁹

⁵⁵ Derrick Jensen, Lierre Keith, Max Wilbert, *Bright Green Lies: How the Environmental Movement Lost Its Way and What We Can Do About It*, Monkfish Book Publishing Company, New York, 2021., str. 503.

⁵⁶ Ibid., str. 525.

⁵⁷ Ibid., str. 61.

⁵⁸ Usp. Matthew Beaumont, »Imagining the End Times: Ideology, the Contemporary Disaster Movie, *Contagion*«, u: Matthew Flisfeder, Louis-Paul Willis (ur.), *Žižek and Media Studies: A Reader*, Palgrave Macmillan, New York, 2014., str. 79–89.

⁵⁹ Usp. Ivan Cifrić, *Socijalna ekologija*, Globus, Zagreb, 1989., str. 187.

»Mnogo je lakše u laboratoriju manipulirati genima nego se uhvatiti u koštac s nepravednim društveno-političkim odnosima, te ih promijeniti tako da društvo počne živjeti održivo u skladu s prirodom«⁶⁰

Dakle, izgleda da je najlakša opcija nastaviti s uništavanjem prirode, ali ona je ujedno i najskuplja opcija. Skupa je, jednako tako, i opcija koja podrazumijeva pokušaj prijelaza na »zelenu« energiju, tj. obnovljive izvore energije. EU, koja još od prošlog stoljeća, primjerice već spomenutog Protokola iz Kyota, pokušava dostići nultu stopu ispuštanja CO₂.

Velike količine novca potrošene su na obnovljive izvore energije, a najveće povećanje dobivene energije dolazi iz biomase i biodizela – izvora energije koji su samo »na papiru« »zeleni«. Oni se spaljuju, što dovodi do ispuštanja CO₂ u atmosferu. Izlika pod kojom se oni vode kao »zeleni« energija glasi: »te bi biljke ionako svojim umiranjem ispustile CO₂ u atmosferu.

Međutim, kao što možemo vidjeti na primjeru Njemačke, ako se te biljke sade i uzgajaju upravo u cilju proizvodnje biomase i biodizela,⁶¹ zapravo nismo učinili ništa po pitanju smanjenja emisija CO₂. Slično vrijedi i za druge oblike »čiste«⁶² energije – vjetroelektrane i solarne ploče. Energija koja je potrebna za njihovu proizvodnju nije uvelike (ako je i uopće) premašena energijom koju oni u često neidealnim uvjetima mogu proizvesti. Štoviše, na Planetu nema dovoljno resursa⁶³ kako bi cijelo čovječanstvo prešlo na obnovljive izvore energije.

To nikako ne znači da su obnovljivi izvori energije loši ili da se treba povećati upotreba fosilnih goriva, nego da se neobuzdana potrošnja energije, a onda i samim time i resursa, ni na koji način ne može nastaviti. Drugim riječima, tehnologija bez smanjenja potrošnje energije ne može spasiti čovječanstvo.

⁶⁰ I. Kelam, *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, str. 23.

⁶¹ »Proizvodnja bioenergije također je sada značajan oblik korištenja zemljišta u Njemačkoj. Prema službenim statistikama ukupno je 2 milijuna hektara posvećeno biogorivima temeljenim na usjevima. To je 17 posto obradive zemlje i otprilike 6 posto ukupne zemlje u Njemačkoj.« D. Jensen, L. Keith, M. Wilbert, *Bright Green Lies*, str. 75.

⁶² EU kao da sama sebi »frizira« statističke podatke. Na papiru izgleda kao da veliki udio energije dolazi iz obnovljivih izvora energije, ali pitanje je: koji su to obnovljivi izvori energije? Početkom 2022. Njemačka je dala prijedlog da se elektrane na prirodni plin svrstaju u »zelenu energiju«, a Francuska je isto predložila za nuklearne elektrane.

⁶³ Nedostatak resursa ne mora biti nužno izazvan samo prirodnim manjkom. Zanimljivo je da je vlada Njemačke zbog energetske krize izazvane ratom u Ukrajini 2022. najavila mogućnost vraćanja na termoelektrane, bez obzira na povećanje emisija CO₂.

6. Vjera u napredak

Shiva navodi da je biopiratstvo zapravo krađa od siromašnih ljudi, odnosno prirodnih dobara zemalja *Trećeg svijeta*. Tvrdi da proces kolonijalizma još uvijek traje, odnosno da proces dekolonijalizacije nikada niti nije započeo: kolonijalizacija je samo poprimila novi oblik – krađu dobara, biopiratstvo. Zemlje *Prvog svijeta* (npr. EU i SAD) žive nauštrb zemalja *Trećeg svijeta* crpljenjem njihovih resursa. Kapital koji se nalazi u zemljama *Prvog svijeta* potječe od eksploatacije – jeftine radne snage (ljudskog kapitala) zemalja *Trećeg svijeta* i njihovih prirodnih resursa. Preseljenje industrije u zemlje *Trećeg svijeta* povećalo je i njihov doprinos klimatskim promjenama, pa se stoga i velik dio odgovornosti prebacuje na taj dio svijeta.

»Razvijene su zemlje našle u demografskoj eksploziji, karakterističnoj za zemlje Trećeg svijeta, dežurnog krivca za sve veće ekološke probleme, za koje su najodgovornije upravo najbogatije zemlje.«⁶⁴

Dojam je da se u prošlosti radilo jednako, tj. u jednakom obimu kao i danas, ali npr. u srednjem je vijeku zapravo postojalo 160 neradnih dana godišnje.⁶⁵ Pojavom industrijalizacije, odnosno modernog kapitalizma radno vrijeme se povećava i na više od 12 sati dnevno. Produktivnost je također narasla. U 20. stoljeću došlo je do ograničavanja, tj. do zakonske regulacije radnog vremena, uvjeta rada i zabrana dječjeg rada – no stanje u zemljama *Trećeg svijeta* nije dostiglo Zapad. I dandanas postoje radnici koji nemaju prava i djeca koja rade. Iluzija da će povećanje i poboljšanje tehnike i tehnologije dovesti do ukidanja ili smanjenja ljudskog rada ni danas nije razbijena.

»Vrlo često je odnos između složenosti tehnike i ljudskog rada obrnuto proporcionalan jer su mnoga tehnički primitivna plemena radila manje od ljudi u neindustrijskim društvima, a ovi opet manje od ljudi u suvremenim 'razvijenim' zemljama'.«⁶⁶

Iluzija napretka može se potkrijepiti ekonomskim analizama koje govore o povećanju proizvodnje, potrošnje itd., ali je ljudski napredak u pogledu morala (a on bi, dakako, trebao

⁶⁴ T. Markus, *Ekologija i antiekologija*, str. 214.

⁶⁵ Ibid., str. 63.

⁶⁶ Ibid.

biti krajnji cilj) nemjerljiv u tim kategorijama.⁶⁷ Stav je glasio: tehnika i tehnologija mogu ostvariti sav svoj potencijal u svrhu poboljšanja svijeta samo ako ide ruku pod ruku s moralnim napretkom. Povijest pokazuje kako, barem zasad, to nije moguće. Upravo tu vjeru u napredak možemo »okriviti« za nedostatak radikalne promjene u društvu. Za vrijeme nepovoljnih perioda u povijesti »dolazi do intenziviranja pojava koje dominiraju i u vrijeme ‘prosperiteta’, odnosno odlučnosti da se ‘kriza’ što prije savlada kako bi se opet živjelo ‘dobro’«. ⁶⁸

»Eksperiment velikih razmjera zelene revolucije ne samo da je gurnuo prirodu na rub ekološkog sloma već je, čini se, i društvo gurnuo na rub društvenog sloma.«⁶⁹

Shiva povezuje ekološku krizu s etičkom krizom. Naime, svaka promjena u materijalnom svijetu, u ovom slučaju radi se o izumima, dovodi i do primjene u socijalnoj strukturi. Ali i povratno, promjena socijalne paradigme mijenja i viziju prirode – ostvarenje dobrobiti čovječanstva očituje se u izumima, odnosno u materijalnoj dobiti.

Shiva govori o »napretku« (s navodnicima) jer on to zapravo nije, postavljajući pitanje: O kakvom se to napretku radi ako prijeti samom preživljavanju? Možemo li ga uopće nazvati napretkom?⁷⁰ U ime »napretka« žrtvujemo svoju Planet i ljude (pogotovo siromašne i eksploatirane). Etička kriza jest krivac za nedostatak održivosti i pravednosti.

Shiva daje upute za bolji život nas samih, budućih generacija i same prirode:

»Živimo u doba šestog izumiranja; ovo je trenutak u kojem trebamo pomladiti biološku raznolikost na našim farmama i na našim poljima, u našim kuhinjama i na našim tanjurima, kako bismo riješili klimatsku krizu, zdravstvenu krizu, krizu korporativne kontrole nad našom hranom.«⁷¹

⁶⁷ Ibid., str. 65.

⁶⁸ Ibid., str. 54–55.

⁶⁹ Vandana Shiva, *The Violence of Green Revolution: Third World Agriculture, Ecology and Politics*, Zed Books, London, New Jersey, 1993., str. 172.

⁷⁰ Usp. Vandana Shiva, *Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India*, Zed Books, London, 1988., str. 45.

⁷¹ V. Shiva, *Oneness vs. the 1%*, str. 4.

7. Zaključak

Relevantnost teme kojom se bavio ovaj rad neupitna je kada se uzme u obzir da se nalazimo u trenutku u povijesti gdje je problematika ekološke krize i klimatskih promjena svakodnevna pojava koja samo dublje polarizira društvo, a da ne nudi realna, izvediva i praktična rješenja koja bi smanjila društvenu polarizaciju te napravila prve korake k ispravljanju neupitne štete koju smo prouzročili kao društvo. Naravno, u ovom radu nismo pokušavali razriješiti širu ekološku krizu koja nam se suprotstavlja jer isto nije u opsegu naših mogućnosti, ni znanja, no nastojali smo ukazati na manje, popratne (bio)etičke i društvene probleme koji su ili pridonijeli široj krizi ili ju produbili. Riječ je o onoj krizi s kojom se susrećemo kako bismo bolje razumjeli filozofsku podlogu i promjenu u globalnom stavu prema prirodi koja je doprinijela i omogućila ovo naizgled neizbježno stanje u kojem se nalazimo.

»Uvidimo li da se u korijenu ekološke krize nalazi dominantni ekonomski sustav, zato što nije uzeo u obzir ekološku vrijednost prirodnih resursa, širenje tog istog ekonomskog sustava neće zaštititi autohtono znanje ili bioraznolikost.«⁷²

Sve navedeno samo su pojedinačni problemi šire slike eksploatacije prirode. Klimatske promjene jesu shvaćene kao problem, ali nisu shvaćene kao posljedice prevelike eksploatacije prirode. Rješenje se često pronalazi u tehnologiji, a ona najčešće vodi u još veću eksploataciju prirode.

U podlozi svih razmatranih problema (patenata, genetički modificiranih organizama, biopiratastva, siromaštva itd.) leži, kao što to i Shiva eksplicitno formulira, trenutni ekonomski sustav – kapitalizam. Sam je cilj i svrha kapitalizma beskonačna produkcija, beskonačno gomilanje novca koje konačni resursi planeta Zemlja ne mogu podnijeti. Sam je sustav, gledajući i samo iz perspektive ekologije, neodrživ zato što ne može podnijeti toliki »rast«. Taj je »rast« zapravo nazadovanje koje se očituje u lokalnim ekološkim krizama, ali i u klimatskim promjenama kao globalnom rezultatu ljudskog »napretka«. Zaključak je jasan – ili će doći do radikalne promjene ili do kraja civilizacije kakvu poznajemo, a možda čak do kraja ljudske

⁷² V. Shiva, *Biopiratastvo*, str. 92.

vrste.⁷³ Završit ćemo s ne tako optimističnim zaključkom Vandane Shiva o budućnosti i otvoriti novu temu, temu politike, koja ipak mora ostati predmetom nekog budućeg rada:

»Opstanak ljudi i demokracije ovisi o reakciji na dvostruki fašizam globalizacije – ekonomski fašizam koji uništava prava ljudi na resurse i fundamentalistički fašizam koji se hrani ljudskom iskorijenjenošću, razvlaštenošću, ekonomskim nesigurnostima i strahovima.«⁷⁴

⁷³ »Razmišljanja o budućnosti nesumnjivo postavljaju pitanje možemo li stvoriti neku racionalnu ‘sliku svijeta’ o budućnosti. Bez takve slike nemoguće je opredjeljivanje i za neka aktualna rješenja u oblasti ekološke krize.« I. Cifrić, *Socijalna ekologija*, str. 213.

⁷⁴ V. Shiva, *Ratovi za vodu*, str. 13.

Popis literature

- Beaumont, Matthew: »Imagining the End Times: Ideology, the Contemporary Disaster Movie, *Contagion*«, u: Matthew Flisfeder, Louis-Paul Willis (ur.), *Žižek and Media Studies: A Reader*, Palgrave Macmillan, New York, 2014., str. 79–89.
- Britannica, The Editors of Encyclopedia: »Vandana Shiva«, u: *Encyclopedia Britannica*, 1. 11. 2021., <https://www.britannica.com/biography/Vandana-Shiva> (pristup: 19. 6. 2022.).
- Cifrić, Ivan: *Socijalna ekologija*, Globus, Zagreb, 1989.
- Fiennes, Sophie: *The Pervert's Guide to Ideology*, film, 2012.
- Gaard, Greta: *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*, Temple University Press, Philadelphia, 1993.
- Jensen, Derrick; Keith, Lierre; Wilbert, Max: *Bright Green Lies: How the Environmental Movement Lost Its Way and What We Can Do About It*, Monkfish Book Publishing Company, New York, 2021.
- Kelam, Ivica: *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, Pergamena, Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku, Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Osijek, 2015.
- Krznar, Tomislav (ur.): *Čovjek i priroda: prilog određivanju odnosa*, Pergamena, Zagreb, 2013.
- Locke, John: *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2013.
- Luxemburg, Rosa: *The Accumulation of Capital*, Routledge, London, 2003.
- Markus, Tomislav: *Ekologija i antiekologija*, Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004.
- Marx, Karl: *Kapital: kritika političke ekonomije*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1973.
- Marx, Karl; Engels, Friedrich: *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1967.
- Shiva, Vandana: *Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India*, Zed Books, London, 1988.
- Shiva, Vandana: *The Violence of Green Revolution: Third World Agriculture, Ecology and Politics*, Zed Books, London, New Jersey, 1993.
- Shiva, Vandana: *Biopiratsvo: krađa prirode i znanja*, DAF, Zagreb, 2006.
- Shiva, Vandana: *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit*, DAF, Zagreb, 2006.

- Shiva, Vandana: *Who Really Feeds the World?: The Failures of Agribusiness and the Promise of Agroecology*, North Atlantic Books, Berkeley, 2016.
- Shiva, Vandana: *Oneness vs. the 1%: Shattering Illusions, Seeding Freedom*, Chelsea Green Publishing, London, 2018.
- Smith, Adam: *Bogatstvo naroda: istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Masmmedia, Zagreb, 2007.
- Warren, Karen J.: *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*, Rowman and Littlefield, New York, 2000.
- Weber, Max: *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2011.